

بررسی نمایش خانواده در سریال‌های ایرانی

دکتر محمدحسین
الیاسی*
مژیژه
پورنوروز**
غلامرضا
محمدی‌مهر***

تاریخ دریافت: ۸۶/۷/۱ تاریخ اصلاح: ۸۶/۱۰/۹ تاریخ پذیرش نهایی: ۸۶/۱۱/۲۸

چکیده

این مقاله، برگرفته از پژوهشی است که نگارندگان، در مرکز تحقیقات صداوسیما انجام داده‌اند. محور پژوهش بررسی تصویر ارائه شده از خانواده در سریال‌های ایرانی («جاده‌های سبز شمالی»، «همسایه‌ها»، «جوانی»، «آتش دل»، «غریبه»، «خانه پدری»، «پرونده‌های مجهول»، «رستوران خانوادگی») با روش تحلیل محتوا بوده است. پژوهشگران، خانواده‌های به تصویر کشیده شده در سریال‌ها را از نظر متغیرهای: ترکیب اعضای خانواده، مشخصات سنی، تحصیلی و شغلی والدین و فرزندان، پایگاه اجتماعی، طبقه اقتصادی، شهری یا روستایی بودن، ساختار، بافت، استحکام و تیپ خانواده، رابطه اعضا، تعدد نقش اجتماعی والدین، اعتقادات مذهبی، تحکیم خانواده، نوع پوشش زنان خانواده، نوع تعامل و ... بررسی کرده و به نتایج جالب توجهی دست

* دکترای روان‌شناسی، استادیار دانشگاه امام حسین (ع).

** کارشناس ارشد روان‌شناسی، پژوهشگر مرکز تحقیقات صداوسیما.

*** کارشناس ارشد علوم سیاسی، پژوهشگر مرکز تحقیقات صداوسیما.

واژه‌های کلیدی: مجموعه‌های تلویزیونی، خانواده، پوشش زنان، پایگاه اجتماعی، اقتصادی، نقش اجتماعی.

مقدمه

یکی از مهم‌ترین امتیازات و افتخارات ادیان در دنیای امروز، توجه به خانواده است؛ در همه ادیان، خانواده نهادی مقدس و محترم محسوب می‌شود. در دین اسلام نیز بنای مقدس خانواده محبوب‌ترین نهاد در نزد خداوند است. همه متفکرانی که درباره سازمان جامعه اندیشیده‌اند بر اهمیت خانواده و نقش حیاتی آن بر جامعه تأکید کرده‌اند. جامعه‌ای که از خانواده‌های سالم برخوردار نباشد، نمی‌تواند ادعای سلامت کند همچنان که هیچ‌یک از آسیب‌های اجتماعی، بدون تأثیر خانواده پدید نیامده‌اند. امروزه سازمان‌های جهانی مانند سازمان ملل، یونسکو و بسیاری از شوراها و انجمن‌هایی که در سطح ملی فعالیت دارند، توصیه می‌کنند که درباره الگوهای مطلوب خانواده آگاهی‌های بیشتری به مردم ارائه شود.

بررسی گزارش‌های تحقیقی دو دهه اخیر درباره خانواده که از سوی شورای جمعیت سازمان ملل صورت گرفته است، حاکی از تغییراتی در شکل، ساخت و نقش خانواده در سراسر جهان است (مهاجرانی، ۱۳۸۴: ۹). این بررسی نشان می‌دهد: - میانگین سن زنان در اولین ازدواج افزایش یافته که نتیجه آن تأخیر در تشکیل خانواده‌های جدید بوده است.

- خانواده‌ها و خانوارها کوچک‌تر شده‌اند.

- نگهداری وابستگان جوان و سالخورده برای والدین سخت‌تر شده است.

- نسبت خانواده‌هایی که دارای سرپرست زن هستند، زیادتر شده است.

- مشارکت زنان در بازار کار رسمی افزایش یافته و به موازات آن، از مشارکت مردان کاسته شده است که نتیجه آن تغییر موازنه مسئولیت اقتصادی در خانواده بوده است.

رسانه‌ها در جوار نهادهای دیگری که طرز تفکر جامعه را می‌سازند، نقش عمده‌ای

«خانواده» و «رسانه» هر دو از نهادهای مهم جامعه‌اند که دارای وظایف خاص و تعریف‌شده خود هستند، اما رابطه‌ای که بین این دو نهاد مهم اجتماعی وجود دارد نیز به نوبه خود از اهمیت شایان توجهی برخوردار است. تلویزیون به عنوان یکی از مهم‌ترین وسایل ارتباط جمعی، همواره مانند یکی از اعضای خانواده بر آن تأثیر می‌گذارد و ساخت آن را متحول می‌سازد. این تأثیر دو صورت متمایز دارد:

۱. با نشان دادن خانواده و ویژگی‌ها و خصوصیات آن که شامل نقش زن و مرد در خانواده نیز می‌شود، جامعه را به خودآگاهی می‌رساند. به عبارت دیگر، تغییرات واقعی ساختار خانواده و وضعیت موجود آن را نشان می‌دهد.

۲. با نشان دادن وضعیت مطلوب خانواده و ارائه پیشنهادها و راه‌حل‌های عملی، جامعه را به سوی تحول در ساختار خانواده و از جمله تحول در نقش‌های خانوادگی زن و مرد هدایت می‌کند. به عبارت دیگر، تغییرات آرمانی ساختار خانواده را نمایش می‌دهد.

آمارها و مشاهدات نشان می‌دهند که نهاد خانواده در ایران امروز، دست به گریبان معضلات و مشکلات اساسی شده است. به گونه‌ای که برخی، از موقعیت کنونی با عنوان بحران زندگی خانوادگی یاد می‌کنند. چنان‌که:

- در سال ۱۳۸۴، تعداد ۸۴۲۴۳ طلاق در کل کشور به ثبت رسیده است که نسبت به سال ۸۳؛ ۱۴ درصد افزایش داشته است (سالنامه آماری کشور، ۱۳۸۴: ۷۱).

- طبق آمار سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی در سال ۸۲، خودکشی ۲۴۸۶ زن و ۱۴۸۱ مرد به ثبت رسیده و آمار وزارت بهداشت از حداقل ۳۱ خودکشی در روز با میانگین سنی ۲۹ سال خبر می‌دهد. همچنین خودکشی، سومین عامل مرگ در بین سنین ۱۵ تا ۲۴ سال است و اختلافات خانوادگی، شکست و ناامیدی و فشارهای روحی در صدر عوامل خودکشی در ایران قرار دارد (www.womansrights.org) ایران رتبه سوم جهان را در زمینه افزایش میزان خودکشی زنان داراست و اختلافات خانوادگی از مهم‌ترین و عمده‌ترین علل زمینه‌ساز و انگیزه خودکشی است. (www.vista.ir)

- سازمان ملل متحد در سال ۸۵ براساس آمار ۲ میلیون نفری معتادان در ایران، شیوع اعتیاد در کشور را ۲/۸ درصد اعلام کرد و ایران را صاحب بیشترین میزان معتاد در جهان معرفی کرد، میانگین شیوع اعتیاد در دنیا ۰/۴ درصد است. از جمله دلایل گرایش به سوء مصرف مواد، رهایی از مشکلات خانوادگی بوده است (خبرگزاری فارس، ۵ تیر، ۱۳۸۶).

- براساس آمارهای ارائه شده از سوی مدیر دفتر آسیب‌دیدگان اجتماعی سازمان بهزیستی؛ ۳۲۸ دختر فراری در سال ۸۰ به مراکز بهزیستی ارجاع شدند که این آمار با ۲ برابر افزایش در سال ۸۱ به ۷۲۴ دختر فراری رسید و این در حالی است که تعداد این دختران در سال ۸۲ به ۲ هزار و ۹۸۲ دختر فراری افزایش یافته است؛ ۸۰ درصد دختران فراری از خانواده‌های نابه‌سامان یا فرزندان طلاق هستند (www.Ettelaat.Net).

تلویزیون رسانه‌ای است که به اکثر خانواده‌ها راه یافته است. تأثیرات تلویزیون را بر خانواده در روابط اجتماعی درون خانه، می‌توان به سه دسته اصلی تقسیم کرد: اول، تأثیر زندگی خانوادگی آن‌چنان که در تلویزیون تصویر می‌شود بر دیدگاه‌های کودکان در مورد زندگی خانوادگی و زناشویی در عالم واقع و نیز دریافت‌هایشان از انگاره‌های زناشویی و سازگاری و ناسازگاری خانوادگی؛ دوم، راهنمایی آموزشی و درمانگرانه‌ای که تصاویر تلویزیونی می‌تواند از خانواده‌ها به بزرگسالان عرضه کند و شامل شیوه‌های روبه‌رو شدن با مشکلات زناشویی و تنش‌های درون خانواده است و سوم، تأثیری که

پژوهش در حوزه رسانه و خانواده

تاکنون در کشور ما، بررسی تصویر خانواده در تلویزیون چندان مورد توجه قرار نگرفته است و معدود تحقیقات انجام شده نیز بر تصویری «نه‌چندان مثبت» از خانواده تأکید دارند. از جمله؛ اعزازی ۱۱۲ فیلم داستانی کوتاه و سریال داخلی را که در فاصله زمانی ۱۳۷۵-۷۶ از برنامه‌های کودک و نوجوان شبکه‌های اول و دوم سیما پخش شده بود مورد بررسی قرار داد و نتایج نشان داد:

- مضامین اکثر فیلم‌ها «اجتماعی» و سپس «خانوادگی» بود.
- مکان وقوع داستان‌ها بیشتر شهرهای بزرگ و به ندرت روستا بود و روستا به طور معمول با تأکید بر ویژگی‌های منفی آن مطرح شده بود.
- خانواده‌های هسته‌ای در اکثریت بودند و تعداد فرزندان خانواده یک تا دو نفر بود. خانواده‌ها با خویشاوندان و سپس همسایگان در ارتباط بودند.
- رابطه اعضای خانواده با یکدیگر تحت سلطه روابط سببی بود. مردان و پسران گاهی در کارهای خانه کمک می‌کردند، اما این کارها به طور معمول بر عهده زنان بود.
- زنان در فعالیتهای ورزشی اصلاً شرکت نداشتند در حالی که شرکت مردان و پسران در زمینه‌های ورزشی بارها دیده می‌شد.
- تصمیم‌گیری‌های خانواده به صورت اشتراکی بود اما پدر مقتدر و مادر مقتدر هم وجود داشت، اقتدار مادر بی‌دلیل و بیشتر بر اثر اخلاق بد او بود.
- خانه به جای آنکه به صورت مکانی صمیمانه و عاطفی به نمایش درآید، محل نمایش «روابط ضدیتی» بود. فضای ضدیتی خانه، ناشی از رفتار اعضا با یکدیگر بود اما زنان در این رابطه نقش بیشتری داشتند و دایم به شوهران و فرزندان خود اعتراض می‌کردند.
- همدلی و حمایت و پشتیبانی اعضای خانواده از یکدیگر، بیشتر در حیطه رسیدگی به مسائل «جسمانی و سلامت و تغذیه» بود.
- رفتارهای اعتراضی مادر بیشتر متوجه دختران و رفتارهای همدلی او بیشتر متوجه پسران خانواده بود.
- فرزندان در برابر والدین مطیع و فرمانبردار تصویر می‌شدند. در نقش فرزند، ملایم

همچنین اعزازی در سال ۱۳۷۰ با تحلیل محتوای ۸ سریال ایرانی شبکه اول به نتایج زیر دست یافت:

- نظام خانوادگی به نمایش درآمده در فیلم‌ها، «خانواده هسته‌ای» بود ولی در این خانواده‌ها هنوز تقسیم نقش بر اساس جنس و سنت صورت می‌گرفت و حالت پدرسالاری در خانواده به چشم می‌خورد.

- مسائل و مشکلات زنان به چهارچوب خانه محدود می‌شد و دغدغه فکری آنان، فرزندان و سپس همسر بود.

- برخی خصوصیات احساسی زنانه، بویژه به صورت ضعف و بیچارگی زن و همچنین برخی رفتارهای خرافی زنان مسن نمایش داده شده بود.

- تغییر در سنت‌ها و ارزش‌های ناعادلانه و اصولاً هر نوع تغییر در زندگی نامطلوب بود. زنان حتی اگر سنت‌ها برخلاف منافع فردی آنان بود بیشتر از مردان در نقش مدافع سنت‌ها ظاهر شده بودند.

- راه‌حل مشکلات مطرح‌شده در فیلم‌ها برای جامعه قابل استفاده نبود، زیرا هم مشکل و هم راه حل به صورت فردی مطرح شده بود.

- تأکید مثبت بر نمایش زن در خانواده به صورت نمایش ندادن او در خارج از محیط خانه بود و این‌گونه وانمود می‌شد که هرگاه زنان قادر به ارایه نقش سنتی خود (مادر - همسر) نباشند، مشکلات خانوادگی رخ خواهد داد.

- زنان در برقراری ارتباط با همسران خود بیشتر دارای حالت انفعالی بودند و از آنان تقاضای انجام دادن فعالیت‌ها را داشتند.

- در این فیلم‌ها رفتار افراد، بویژه زنان حول دو محور می‌چرخید، آنان یا «پرخاشگر» بودند یا «تسلیم».

- زنان از نظر روابط اجتماعی، افرادی منزوی به نمایش درآمده بودند و زنان مسن نه تنها فاصله فکری زیادی با فرزندان خود داشتند بلکه تمایل فراوانی به انجام دادن کارهای خرافی نشان می‌دادند (اعزازی، ۱۳۷۳: ۱۷۸-۱۸۰).

با توجه به قدرت تلویزیون در انتقال افکار، عقاید و نگرش‌ها، میزان بالای بینندگان سریال‌های تلویزیونی* و نیز محدود تحقیقات انجام‌شده در کشور در خصوص «تصویر خانواده در تلویزیون» و همچنین با توجه به راهبرد دهم معاونت سیما در افق برنامه پنج‌ساله که «تقویت و تحکیم جایگاه و مقام نهاد خانواده در فرهنگ اسلامی - ایرانی و الگوسازی صحیح و مؤثر در این زمینه را یکی از وظایف مهم صداوسیما می‌داند (افق رسانه ملی و سیما، ۱۳۸۵: ۳۵)؛ پژوهش در خصوص محتوای سریال‌ها از منظر به تصویر کشیدن خانواده امری مهم و ضروری است. پژوهش حاضر در همین زمینه و به منظور ارائه راهکار به سیاست‌گذاران و برنامه‌سازان برای ترسیم تصویر مطلوب از خانواده در سریال‌ها انجام شده است.

اهداف پژوهش

اهداف این پژوهش عبارتند از:

۱. بررسی برخی شاخص‌های خانواده اسلامی از قبیل؛ اعتقادات مذهبی و عمل به احکام و فرایض اسلامی، پوشش زنان، مشارکت مرد در کارهای خانه، پرهیز از سخنان و کلمات ناپسند، پرهیز از خشونت، نقش مدیریتی زنان، وجود آرامش در خانواده، احترام گذاشتن به والدین از سوی فرزندان و رعایت عوامل تحکیم خانواده از نظر اسلام در خانواده‌های به تصویر کشیده شده است.
۲. بررسی مشخصه‌های ظاهری خانواده‌ها از قبیل ترکیب اعضا، تعداد فرزندان، مشخصات سنی، تحصیلی و شغلی والدین و فرزندان، نوع مالکیت مسکن و نوع وسیله نقلیه.
۳. بررسی خانواده‌ها از لحاظ پایگاه اجتماعی، طبقه اقتصادی، اهلیت (تعلق به نقطه جغرافیایی خاص) و شهری و روستایی بودن.
۴. بررسی ساختار، بافت، تیپ، نوع و استحکام خانواده‌های به تصویر کشیده شده.
۵. بررسی صفات بارز شخصیتی همسر و هماهنگی والدین در تربیت فرزندان در خانواده‌ها.
۶. بررسی تعدد نقش اجتماعی والدین و تداخل نقش اجتماعی مادر با وظایف خانه در خانواده‌ها.

۷. بررسی نوع رفتار اعضای خانواده در تعامل با هم و انواع تعامل آنان.
۸. بررسی میزان سالم بودن خانواده‌های به تصویر کشیده شده.
۹. ارائه راهکار به گروه‌های برنامه‌ساز به منظور ترسیم تصویر بهتر از خانواده در سریال‌های ایرانی.

روش تحقیق

روش تحقیق: برای این پژوهش از روش «تحلیل محتوا» استفاده شده است.

واحدهای تحلیل: در این پژوهش دو واحد تحلیل بکار گرفته شده است:

الف) «خانواده»: هر خانواده به نمایش درآمده در کل هر سریال، از نظر متغیرهای ترکیب اعضای خانواده، تعداد فرزندان، مشخصات سنی، تحصیلی و شغلی والدین و فرزندان، پایگاه اجتماعی خانواده و ... مورد بررسی قرار گرفت.

ب) «صحنه»: صحنه عبارت است از قسمتی از فیلم که در آن زمان، مکان و موضوع واحدی وجود دارد. هریک از صحنه‌های سریال از نظر متغیرهای «وجود خشونت»، «رفتار اعضای خانواده»، «احترام گذاشتن و ...» مورد بررسی قرار گرفتند.

واحدهای شمارش پژوهش: «سخنان و کلمات ناپسند»، «عمل خشونت‌آمیز»، «تعامل اعضای خانواده» و «رفتار کلامی و غیرکلامی» را شامل می‌شود.

جامعه آماری و نمونه مورد بررسی: جامعه آماری پژوهش، از تمامی سریال‌های خانوادگی (سریال‌هایی که مضامین خانوادگی در آنها بارز است) ایرانی که در نیمه دوم سال ۱۳۸۰ از شبکه‌های یک، دو، سه و پنج سیما پخش شده‌اند تشکیل شده است. از هر شبکه، دو سریال به صورت تصادفی انتخاب شده است و سریال‌های مورد بررسی؛ «جاده‌های سبز شمالی»، «همسایه‌ها»، «جوانی»، «آتش دل»، «غریبه»، «خانه پدری»، «پرونده‌های مجهول» و «رستوران خانوادگی» بوده‌اند.

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها: داده‌های پژوهش از طریق کدگذاری سریال‌ها براساس دو دستورالعمل کدگذاری، تدوین شده بر حسب واحدهای تحلیل خانواده و صحنه به دست آمد و پس از ورود داده‌ها به رایانه، پردازش آنها با نرم‌افزار spss صورت گرفت. داده‌ها به صورت توصیفی و بر مبنای درصدگیری در جداول یک و دو بعدی تنظیم شده‌اند.

محاسبه ضریب قابلیت اعتماد: برای اعتماد به کدگذاری مقوله‌ها و در نتیجه رعایت اصل عینیت، لازم بود ضریب قابلیت اعتماد (پایایی) برای برخی متغیرهای پژوهشی به صورت جداگانه محاسبه شود. برای محاسبه ضریب قابلیت اعتماد، از فرمول ویلیام اسکات با مقیاس اسمی استفاده شد. اگر ضرایب قابلیت اعتماد از ۷۰ درصد بیشتر باشد، می‌توان کدگذاری اولیه را قابل اعتماد دانست. ضرایب قابلیت اعتماد به دست آمده نشان داد کدگذاری اولیه ۸ متغیر مورد بررسی قابل اعتماد است. ضرایب به دست آمده برای متغیرهای «نوع ارتباط» (۸۴ درصد)، «وجود خشونت» (۱ درصد)، «ساختار خانوار» (۸۲ درصد)، «طبقه اقتصادی خانواده» (۱ درصد)، «رابطه اعضای خانواده» (۸۰ درصد)، «تیپ خانواده» (۱ درصد)، «نوع خانواده» (۷۸ درصد) و «انواع تعامل» (۱ درصد) است.

متغیرهای پژوهش**

متغیرهای پژوهش عبارتند از:

۱. نقش خانواده در سریال از لحاظ فرعی یا اصلی بودن نقش.
۲. ترکیب اعضای خانواده (پدر و مادر و یک فرزند، پدر و فرزند و بیش از یک فرزند، پدر و فرزندان و ...).
۳. تعداد فرزندان خانواده.
۴. مشخصات سنی، تحصیلی و شغلی هریک از والدین.
۵. مشخصات جنسی، سنی، تحصیلی و شغلی هریک از فرزندان.
۶. وجهه اجتماعی شغل (مثبت و منفی بودن).
۷. دلایل حضور نداشتن والدین.
۸. پایگاه اجتماعی خانواده.
۹. طبقه اقتصادی خانواده.
۱۰. نوع، مالکیت و تعداد اتاق‌های مسکن خانواده.
۱۱. نوع وسیله نقلیه خانواده.
۱۲. دارا بودن تلفن همراه*** و رایانه.
۱۳. شهری یا روستایی بودن خانواده.

۱۴. اهلیت خانواده (تعلق خانواده به یک منطقه جغرافیایی در کشور).
۱۵. ساختار خانواده.
۱۶. صفات شخصیتی بارز همسر خانواده.
۱۷. بافت خانواده (خانواده سنتی، خانواده معاصر).
۱۸. استحکام خانواده (خانواده‌ها از نظر میزان استحکام به سه تیپ تقسیم شده‌اند: متزلزل، متعادل و متکامل).
۱۹. تیپ خانواده (بسیاری از محققان به چهار تیپ خانواده که اثرات زیانباری بر روی رشد فرزندان در جامعه دارند، اشاره کرده‌اند. در این مقاله تیپ خانواده با توجه به طبقه‌بندی زیر کدگذاری شد: ۱. بی‌کفایت ۲. آشفته ۳. ضداجتماعی ۴. از هم گسیخته).
۲۰. رابطه اعضای خانواده.
۲۱. تعدد نقش اجتماعی والدین.
۲۲. تداخل نقش اجتماعی مادر با وظایف خانه.
۲۳. مشارکت مرد در کارهای خانه.
۲۴. اعتقادات مذهبی خانواده.
۲۵. عمل به احکام و فرایض اسلامی در خانواده.
۲۶. وجود عوامل تحکیم در خانواده (محبت، همکاری، نرمی و مدارا و پرهیز از سخنان زشت).
۲۷. نوع پوشش زن در خانواده.
۲۸. نوع خانواده (فنیچ انواع خانواده را شامل: خانواده طبیعی و عادی، تحصیل کرده و آرام، پرکار، هیجانی، خانواده با نقش معکوس و خانواده تربیت‌نشده می‌داند).
۲۹. وجود خشونت و نوع آن (کلامی و غیرکلامی) در خانواده.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های به دست آمده از کدگذاری متغیرهای پژوهش نشان داد:

■ ۲۵ درصد از خانواده‌های نمایش داده شده متشکل از زن و شوهر، ۳۰ درصد زن و شوهر و فرزندان، ۲۰ درصد پدر و فرزندان، ۱۷ درصد مادر و فرزندان و ۸ درصد پدر، مادر، فرزندان و پدر و مادر بزرگ بوده‌اند.

■ ۸۵ درصد از خانواده‌های نمایش داده شده «خانواده‌های اصلی» (یعنی خانواده‌هایی بودند که داستان سریال حول محور روابط این خانواده‌ها شکل می‌گرفت) و ۱۵ درصد «خانواده فرعی» بودند.

■ ۳۸ درصد از خانواده‌های نمایش داده شده دارای یک فرزند، ۲۱ درصد دو فرزند، ۱۰ درصد سه تا پنج فرزند و ۲۵ درصد فاقد فرزند بودند.

■ در ۴۲ درصد خانواده‌های نمایش داده شده پدر میانسال (۳۰ تا ۵۵ سال)، در ۲۷ درصد جوان (۲۰ تا ۳۰ سال)، در ۱۴ درصد بزرگسال (۵۵ تا ۶۵ سال) بود و در ۱۷ درصد آنها پدر حضور نداشته است.

■ ۱۰ درصد پدران خانواده‌های نمایش داده شده دارای تحصیلات دیپلم و فوق‌دیپلم، ۱۴ درصد لیسانس، ۱۳ درصد دکترا، دانشجوی دکترا و فوق‌لیسانس بوده‌اند و تحصیلات ۶۳ درصد مشخص نبوده است.

■ ۴۲ درصد پدران دارای مشاغل رده بالا (استاد دانشگاه، مدیر شرکت، پزشک و ...)، ۲۳ درصد دارای مشاغل رده متوسط (معلم، کارمند، مربی، کتاب‌فروش، آتش‌نشان و ...) و ۳۵ درصد دارای مشاغل رده پایین (نجار، کارگر، راننده، عطار و ...) بوده‌اند.

■ در ۳۶ درصد خانواده‌های نمایش داده شده مادر میانسال (۳۰ تا ۵۵ سال)، در ۳۳ درصد جوان (۲۰ تا ۳۰ سال)، در ۱۰ درصد بزرگسال (۵۵ تا ۶۵ درصد) بود و در ۲۱ درصد خانواده‌های نمایش داده شده مادر حضور نداشت.

■ ۴ درصد مادران خانواده‌های نمایش داده شده دارای تحصیلات دیپلم، ۱۵ درصد لیسانس و ۹ درصد فوق‌لیسانس و بالاتر بوده‌اند و تحصیلات ۷۲ درصد مشخص نبوده است.

■ ۶۹ درصد مادران نمایش داده خانه‌دار بودند و ۲۲ درصد مشاغل فرهنگی (معلم، دانشجو، روزنامه‌نگار و ...) داشتند، شغل ۹ درصد مادران نیز مشخص نبوده است.

■ ۲۳ درصد خانواده‌های نمایش داده شده دارای یک دختر، ۱۷ درصد دارای یک پسر، ۲۷ درصد دارای چند پسر و چند دختر، ۶ درصد دارای چند پسر، ۲ درصد دارای ۲ دختر و ۲۵ درصد بدون فرزند بوده‌اند.

■ ۴۴ درصد فرزندان خانواده‌های نمایش داده شده جوان (۲۰ تا ۳۰)، ۲۳ درصد کودک (زیر ۱۲ سال) ۶ درصد نوجوان (۱۲ تا ۱۹ سال)، ۲ درصد میانسال (بالاتر از ۳۰

- از نظر سطح تحصیلات فرزندان اول خانواده، ۱۹ درصد فرزندان نمایش داده شده دارای تحصیلات لیسانس، ۱۹ درصد دارای تحصیلات دیپلم و پایین تر، ۴ درصد دکترا، ۲۷ درصد نامشخص و ۲۵ درصد فاقد فرزند بوده اند.
- ۴۰ درصد خانواده های نمایش داده شده دارای پایگاه اجتماعی متوسط، ۵۴ درصد دارای پایگاه اجتماعی بالا و ۶ درصد دارای پایگاه اجتماعی پایین بوده اند.
- ۶۰ درصد خانواده های نمایش داده شده در سریال ها دارای طبقه اقتصادی متوسط، ۳۰ درصد دارای طبقه اقتصادی بالا و ۱۰ درصد دارای طبقه اقتصادی پایین بوده اند.
- خانواده های متشکل از زن و شوهر متعلق به طبقه اقتصادی متوسط بیشتر از چنین خانواده هایی در طبقات بالا و پایین بوده است. خانواده های متشکل از پدر و یک فرزند متعلق به طبقه بالای اقتصادی بیشتر از خانواده های مشابه در طبقات اقتصادی متوسط و پایین بوده است.
- در سریال «غریبه» بیشتر خانواده ها با طبقه اقتصادی بالا و در سریال «جاده های سبز شمالی» بیشتر خانواده ها با طبقه اقتصادی متوسط نمایش داده شده اند.
- ۳۱ درصد خانواده های نمایش داده شده دارای آپارتمان نوساز و ۴۸ درصد دارای خانه ویلایی بودند. وضعیت مسکن ۱۹ درصد نیز مشخص نبود.
- ۵۴ درصد خانواده های نمایش داده شده دارای منزل شخصی، ۱۹ درصد اجاره ای و ۲ درصد سازمانی بودند. نوع مالکیت ۲۳ درصد نیز مشخص نبود.
- ۵۴ درصد خانواده های نمایش داده شده فاقد وسیله نقلیه و ۴۶ درصد دارای وسیله نقلیه بوده اند.
- ۷۳ درصد خانواده های نمایش داده شده فاقد تلفن همراه و ۲۷ درصد دارای تلفن همراه بوده اند.
- ۸۳ درصد خانواده های نمایش داده شده فاقد رایانه و ۱۷ درصد دارای رایانه بوده اند.
- ۹۸ درصد خانواده های نمایش داده شده شهری و ۲ درصد روستایی بوده اند.
- ۶۰ درصد خانواده های نمایش داده شده «تهرانی»، ۱۵ درصد «گیلانی»، ۱۱ درصد «اصفهانی»، ۸ درصد «شیرازی»، ۴ درصد «مشهدی» و ۲ درصد «ملایری» بوده اند.

■ ۵۲ درصد خانواده‌های نمایش داده شده «هسته‌ای» و ۱۰ درصد «گسترده» بوده‌اند. ۳۸ درصد نیز با «فقدان یا غیبت یکی از والدین» روبه‌رو بوده‌اند. بیشتر خانواده‌های هسته‌ای در سریال‌های «آتش دل» و «همسایه‌ها» و تقریباً همه خانواده‌های گسترده در سریال «جاده‌های سبز شمالی» نشان داده شده‌اند.

■ صفات بارز شخصیتی ۵۸ درصد مردان نمایش داده شده، مثبت و ۲۳ درصد منفی بوده است. ۱۹ درصد نیز دارای صفات شخصیتی بارزی نبوده‌اند. تقاطع بین صفات بارز مردان و طبقه اقتصادی خانواده‌ها نشان می‌دهد بیشتر مردانی که دارای صفات مثبت بوده‌اند، در طبقه متوسط و بیشتر مردانی که دارای صفات منفی بوده‌اند، در طبقه بالاتر قرار داشته‌اند.

■ صفات بارز شخصیتی ۷۱ درصد زنان نمایش داده شده، مثبت و ۱۲ درصد منفی بوده است. ۱۷ درصد نیز دارای صفات شخصیتی بارزی نبوده‌اند. مقایسه صفات مردان و زنان نشان می‌دهد زنان بیش از مردان در سریال‌ها دارای صفات بارز شخصیتی مثبت بوده‌اند. در سریال‌های آتش دل و جاده‌های سبز شمالی، زنان دارای بیشترین صفات شخصیتی مثبت بوده‌اند.

■ ۵۴ درصد خانواده‌های نمایش داده شده، دارای بافت سنتی و ۴۶ درصد دارای بافت مدرن بوده‌اند.

■ ۵۴ درصد خانواده‌های نمایش داده شده، از نوع خانواده متعادل، ۲۵ درصد متکامل و ۲۱ درصد متزلزل بوده‌اند. تقاطع میزان استحکام خانواده‌ها و طبقه اقتصادی آنها نشان داد بیشتر خانواده‌های متعادل، در طبقه متوسط و خانواده‌های متزلزل، در طبقه بالا قرار داشته‌اند.

■ ۶۹ درصد خانواده‌های نمایش داده شده، طبیعی و عادی، ۴ درصد با نقش معکوس، ۲ درصد هیجانی و ۲ درصد تربیت نشده بوده‌اند. ۲۳ درصد نیز در هیچ یک از این طبقات قرار نگرفتند.

■ ۶۱ درصد از خانواده‌های نمایش داده شده، در روابط خود روش دموکراسی مآبانه و ۳۹ درصد روش روش استبدادی را به کار گرفته‌اند. در روابط بین اعضا، آزادی مطلق نشان داده نشده است. تقاطع رابطه اعضا و تعداد نفرات خانواده نشان داد با افزایش تعداد اعضای خانواده، از روش‌های استبدادی بیشتر استفاده می‌شود. همچنین تقاطع

- ۷۷ درصد از خانواده‌های نمایش داده شده «تعامل نزدیک»، ۱۵ درصد «تعامل دور» و در ۸ درصد «رابطه خصمانه» داشته‌اند. تقاطع نوع تعامل و طبقه اقتصادی نشان داد در طبقات متوسط، بیشتر تعامل از نوع «نزدیک» و در طبقات بالا، بیشتر از نوع «خصمانه» بوده است. همچنین تقاطع نوع تعامل و سریال نشان داد در سریال‌های «آتش دل» و «همسایه‌ها» همه تعاملات از نوع «نزدیک» بوده و تعاملات خصمانه بیشتر در سریال «غریبه» نشان داده شده است.
- در ۸۴ درصد خانواده‌های نمایش داده شده، پدر دارای یک نقش و در ۱۶ درصد دارای دو نقش بوده است.
- در ۷۸ درصد خانواده‌های نمایش داده شده، مادر دارای یک نقش و در ۲۲ درصد دارای دو نقش بوده است.
- در ۳۵ درصد از خانواده‌های نمایش داده شده مرد در وظایف و امور مربوط به خانه مشارکت داشته و در ۶۵ درصد مشارکت نداشته است.
- در ۴۸ درصد خانواده‌های نمایش داده شده اعتقادات مذهبی نشان داده شده و در ۵۲ درصد نشان داده نشده است. تقاطع اعتقادات مذهبی و سریال نشان داد در سریال آتش دل بیشتر از دیگر سریال‌ها اعتقادات مذهبی نشان داده شده است. همچنین تقاطع اعتقادات مذهبی و طبقه اقتصادی نشان داد در طبقات اقتصادی متوسط بیشتر از طبقه بالا اعتقادات مذهبی نشان داده شده است.
- در ۸۲ درصد از خانواده‌های نمایش داده شده، اقامه احکام و فرایض اسلامی نشان داده نشده و در ۱۸ درصد نشان داده شده است. تقاطع اقامه احکام و فرایض اسلامی و نوع سریال نشان داد در سریال‌های «جوانی» و «همسایه‌ها»، اقامه احکام و فرایض اسلامی بیشتر از دیگر سریال‌ها نمایش داده شده است. همچنین تقاطع اقامه احکام و فرایض اسلامی و طبقه اقتصادی نشان داد در طبقات متوسط، بیشتر از طبقات بالا اقامه احکام و فرایض اسلامی نشان داده شده است.
- از نظر وجود عوامل تحکیم خانواده در اسلام (محبت، همکاری، اطاعت زن از شوهر، اجتناب از سخنان زشت، دوری از خصومت، نرمی و مدارا و احترام و اکرام

■ از لحاظ نوع حجاب در خانواده، در ۵۰ درصد از خانواده‌های نمایش داده شده، مادران با چادر، در ۳۵ درصد با مانتوی ساده و در ۱۵ درصد با مانتو، آرایش و بدون حجاب کامل بوده‌اند.

■ در ۶۰ درصد از خانواده‌های نمایش داده شده، حجاب دختران خانواده مانتوی ساده، در ۲۵ درصد چادر و در ۱۵ درصد مانتو با آرایش و بدون حجاب کامل بوده است.

■ در ۹۷ درصد صحنه‌های خانوادگی نمایش داده شده، از سخنان و کلمات ناپسند استفاده نشده و در ۳ درصد صحنه‌ها استفاده شده است.

■ در ۹۸ درصد صحنه‌های خانوادگی نمایش داده شده، از خشونت استفاده نشده و در ۲ درصد صحنه‌ها استفاده شده است.

■ در ۳۰ درصد صحنه‌های خانوادگی نمایش داده شده، زن و شوهر با یکدیگر تعامل داشته‌اند در بقیه موارد، طرفین تعامل عبارت بودند از: ۱۰ درصد پدر و پسر، ۷ درصد مادر و پسر، ۷ درصد پدر و دختر، ۷ درصد پسر و مادر، ۷ درصد برادر و برادر، ۷ درصد برادر و خواهر، ۷ درصد پسر و پدر، ۶ درصد خواهر و برادر، ۵ درصد دختر و پدر، ۳ درصد مادر و دختر و ۱ درصد دختر و مادر.

■ به لحاظ نوع تعامل و رفتار بین اعضای خانواده، محبت و دوست داشتن و دلسوزی، خرده‌گیری و سرزنش کردن، جر و بحث و تندی و انتقام‌گیری، توجه و حمایت کردن و احترام گذاشتن و تشکر، بیش از سایر رفتارها در روابط بین اعضا مشاهده شده است. نگاه دیگری به همین نتایج نشان می‌دهد بیش از ۵۷ درصد روابط بین اعضای خانواده مثبت، ۳۰ درصد منفی و ۱۳ درصد خنثی بوده است. تقاطع طرفین تعامل و نوع تعامل نشان می‌دهد بیشترین درصد رابطه منفی (۲۱ درصد) بین زن و شوهر و پس از آن (۱۵ درصد) شوهر و زن بوده است.

بیشترین درصد رابطه مثبت (۱۴ درصد) از طرف شوهر با زن و پس از آن (۱۱ درصد) از طرف زن با شوهر برقرار شده است. به این ترتیب، میزان رابطه منفی

نقاط مثبت و منفی سریال‌های مورد بررسی

در یک جمع‌بندی کلی می‌توان نقاط مثبت و منفی سریال‌های مورد بررسی را به صورت زیر طبقه‌بندی کرد:

نقاط مثبت: ترکیب متعادل اعضای خانواده‌ها، تعداد فرزندان، تنوع شغل پدران، بالا بودن میزان استحکام خانواده‌ها و بالا بودن میزان خانواده‌های طبیعی و عادی، بالا بودن رابطه همکاری در میان اعضای خانواده، بالا بودن روابط نزدیک بین اعضا، وجود عوامل تحکیم خانواده از نظر اسلام، رعایت حجاب مادران و دختران، به کار نبردن سخنان زشت و نبودن خشونت در صحنه‌ها.

نقاط منفی: شهری بودن تمام خانواده‌ها، تهرانی بودن اکثر خانواده‌ها، مشارکت نکردن مردان در وظایف خانه‌داری و نمایش ندادن اقامه احکام اسلامی.

علاوه بر ارزیابی و بررسی متغیرها، می‌توان سریال‌ها را با یکدیگر مقایسه کرد. با در نظر گرفتن نتایج بررسی اکثر متغیرها، مشخص می‌شود سریال‌ها تفاوت چندانی با یکدیگر نداشته‌اند و تنها در چند متغیر تفاوت‌ها چشمگیر بوده است. بنابراین، می‌توان با در نظر گرفتن این متغیرها، به مقایسه سریال‌ها پرداخت:

■ در سریال‌های «آتش دل» و «همسایه‌ها»، بیشتر صفات بارز مردان و زنان مثبت بوده است.

■ در میان تمام خانواده‌های نمایش داده شده در سریال‌های «آتش دل» و «همسایه‌ها»، رابطه صمیمانه وجود داشته و رابطه خصمانه مشاهده نشده است.

■ در تمام خانواده‌های نمایش داده شده در سریال «آتش دل» و بیشتر خانواده‌های سریال «همسایه‌ها»، اعتقادات مذهبی داشته‌اند.

■ در سریال‌های «جوانی»، «همسایه‌ها»، «آتش دل» و «پرونده‌های مجهول»، عمل به فرائض اسلامی نشان داده شده است. این موارد در سریال جوانی و همسایه‌ها بیشتر از سریال‌های دیگر نشان داده شده است.

■ در سریال‌های «همسایه‌ها» و «خانه پدری»، رابطه دموکراسی مآبانه بیش از رابطه

■ در سریال خانه پدری، از مجموع ۶ خانواده، در میان اعضای ۵ خانواده رابطه نزدیکی مشاهده شده است.

به این ترتیب با در نظر گرفتن متغیرهای فوق می‌توان گفت که سریال‌های «همسایه‌ها»، «آتش دل» و «خانه پدری»، به ترتیب از شبکه‌های سوم، اول و پنجم، نسبت به سایر سریال‌ها دارای وجوه مثبت بیشتری بوده‌اند. در اینجا لازم است بار دیگر به این نکته اشاره شود که وجوه مثبت و منفی سایر متغیرها درباره همه خانواده‌هایی که در سریال‌ها نشان داده شده‌اند، تقریباً یکسان بوده است و سریال‌ها تفاوت چندانی با یکدیگر نداشته‌اند.

پیشنهادها

۱. از نظر تعداد اعضای خانواده - با توجه به شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی موجود - از نمایش خانواده چهارنفره به عنوان یک الگوی به نسبت استاندارد در سریال‌ها بیشتر استفاده شود.

۲. تنها در ۸ درصد خانواده‌های نمایش داده شده در سریال‌ها پدربزرگ یا مادربزرگ حضور داشته‌اند. با توجه به نقش فرهنگ‌سازی تلویزیون و با عنایت به پیشینه مذهبی، فرهنگی و تاریخی کشورمان، پیشنهاد می‌شود در سریال‌ها از پدربزرگ یا مادربزرگ نیز در طراحی خانواده‌ها استفاده شود.

۲. از نظر سطح تحصیلات پدران و مادران خانواده، در سریال‌های مورد مطالعه بیشتر از پدران و مادران دارای تحصیلات دانشگاهی استفاده شده است. پیشنهاد می‌شود با توجه به آنکه بیشتر والدین در جامعه تحصیلات دانشگاهی ندارند، به والدین با سطوح تحصیلی پایین‌تر نیز توجه شود.

۳. با توجه به بالا رفتن سن ازدواج جوانان و تأخیر در ازدواج آنها و مسائل و مشکلاتی که این امر برای افراد، خانواده‌ها و جامعه در پی دارد و با توجه به اینکه در سریال‌های نمایش داده شده بیشتر از خانواده‌های میانسال استفاده شده است، پیشنهاد می‌شود برای فرهنگ‌سازی و پایین آوردن سن ازدواج در جامعه، تحکیم بنیان خانواده و کاهش عوارض ناشی از تأخیر در ازدواج، به نمایش زوج‌های جوان در سریال‌ها با

۴. از نظر شغل والدین، در سریال‌های مورد مطالعه بیشتر از پدران با مشاغل رده بالا و پس از آن رده پایین استفاده شده است. پیشنهاد می‌شود که پدران با مشاغل رده متوسط جامعه - که بیشتر افراد جامعه را نیز تشکیل می‌دهند - بیشتر در سریال‌ها نشان داده شوند.
۵. با توجه به اینکه بیشتر خانواده‌های نشان داده شده دارای پایگاه اجتماعی و طبقه اقتصادی بالا هستند، پیشنهاد می‌شود از نمایش خانواده‌ها با پایگاه اجتماعی و طبقه اقتصادی متوسط و پایین جامعه نیز استفاده شود.
۶. تقریباً تمام خانواده‌های نمایش داده شده در سریال‌ها خانواده‌های شهری بوده‌اند، حال آنکه هنوز بخش قابل توجهی از جمعیت و خانواده‌های کشور ما را روستاییان تشکیل می‌دهند و با توجه به اینکه تقریباً در تمام روستاها امکان دریافت برنامه‌های تلویزیونی وجود دارد، توجه جدی‌تر به روستاییان در سریال‌ها امری ضروری است.
۷. در ۶۰ درصد از خانواده‌های نمایش داده‌شده، خانواده‌ها اهل تهران بوده‌اند. با توجه به اینکه ایران فقط تهران نیست، ضروری است به دیگر شهرها و نقاط کشور نیز توجه شود.
۸. با توجه به آنکه در ۸۲ درصد خانواده‌های نمایش داده شده، اقامه احکام و فرایض اسلامی و در ۵۲ درصد نیز اعتقاد به اصول دینی و باورهای مذهبی نمایش داده نشده است، ضروری است هم در بعد نظری و هم در بعد عملی به ترویج الگوی خانواده اسلامی توجه بیشتری شود.
۹. با توجه به آنکه مقایسه حجاب مادران و دختران نشان داده است مادران در ۵۰ درصد خانواده‌های نمایش داده‌شده، چادری و دختران در ۶۰ درصد خانواده‌ها مانتویی بوده‌اند، ضروری است به استفاده از حجاب چادر برای دختران به عنوان حجاب برتر بیشتر اشاره شود.
۱۰. براساس یافته‌های این تحقیق، تعدد نقش اجتماعی زنان در امور و وظایف خانه اختلال ایجاد نمی‌کند، در حالی که در واقعیت ممکن است چنین نباشد و این مسئله منجر به اختلافات خانوادگی شود. طرح این گونه تعارض‌ها در سریال‌ها و فیلم‌های خانوادگی و چاره‌جویی برای آنها می‌تواند در زمینه کاهش و مهار این تعارض‌ها گامی مؤثر باشد.

منابع:

۱. اعزازی، شهلا (۱۳۸۰) بازتاب چشمداشت‌های اجتماعی در تلویزیون، مرکز مطالعات و تحقیقات زنان، فصلنامه پژوهش زنان (۱).
۲. اعزازی، شهلا (۱۳۷۳) خانواده و تلویزیون، گناباد: مرندیز.
۳. صداوسیما جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۵) افق رسانه ملی و سیما، تهران: معاونت سیما جمهوری اسلامی ایران.
۴. خبرگزاری فارس، ۱۳۸۶/۵/۵.
۵. مرکز آمار ایران (۱۳۸۵) سالنامه آماری کشور در سال ۱۳۸۴، تهران: مرکز آمار ایران.
۶. گانتز و سون‌وینگ (۱۳۷۶) تأثیر تلویزیون بر زندگی خانوادگی، ترجمه مسعود علیا، تهران: مرکز تحقیقات صداوسیما.
۷. مهاجرانی، علی‌اصغر (۱۳۸۴) روند انتقال و تحول خانواده در ایران و جهان، فصلنامه جمعیت (۳۳).

پی‌نوشت:

- * رجوع شود به نتایج «پیمائش سیما» و «نظرسنجی از مردم تهران درباره فیلم‌های سینمایی و سریال‌ها» که به طور هفتگی و ماهانه از سوی مرکز تحقیقات صداوسیما انجام می‌شود.
- ** به دلیل تعدد متغیرهای پژوهش از آوردن تعاریف عملیاتی متغیرها صرف نظر شده است. به اصل گزارش [بررسی جنبه‌های مختلف چگونگی نمایش خانواده در سریال‌های تلویزیونی، (۱۳۸۲) شماره ۲۴، مرکز تحقیقات صداوسیما] مراجعه شود.
- *** در زمان انجام پژوهش (سال‌های ۱۳۸۱ - ۱۳۸۰) قیمت تلفن همراه در حدود یک میلیون تومان بود.

